

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Л. І. КРАВЧУК

Особливості розвитку сучасної соціальної ситуації, економічна криза, яку переживає українська нація, характеризується загостренням багатьох соціальних проблем, які породжуються не тільки реформуванням економіки, а й падінням системи цінностей. Ситуація, яка склалася в нашій країні, призвела до збільшення числа людей, які потребують соціальної підтримки. Тому виникла потреба в спеціалістах соціальної роботи, які орієнтуються в професійній діяльності на цінностях гуманізму, справедливості, толерантності. Специфіка професійної соціальної роботи, яка обумовлена повсякденною вірогідністю екстремальних ситуацій, потребує сформованості у спеціаліста соціальної роботи глибоких емоційно-особистісних регуляторів поведінки і діяльності, таких, як ціннісні орієнтації.

Досвід показує, що в практичній роботі спеціаліста зустрічаються випадки порушення етичних норм поведінки, принципів взаємодії з клієнтом, відсутність усвідомленої гуманістично-орієнтованої мети професійної діяльності. У зв'язку з цим у соціальній сфері виріс інтерес не тільки до проблем розвитку теорії й практики соціальної роботи, а й до особистості професіонала, до його особливостей і якісних характеристик. В даному контексті особливу актуальність набувають проблеми професійної підготовки майбутніх спеціалістів соціальної роботи та проблеми ціннісних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу стверджувати, що проблема цінностей та ціннісних орієнтацій є багатоаспектною і достатньо розкрита в сучасній вітчизняній і зарубіжній науці. Значна частина дослідників (М. І. Алексєєва, Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, Н. І. Іванцев, Н. О. Коваль, С. Д. Максименко, Н. М. Мачурова, Л. В. Разживіна, В. І. Слободчиков та інші) підкреслюють важливість вузівського етапу становлення особистості, сензитивність цього періоду для духовного розвитку особистості, її ціннісних орієнтацій, настановлень тощо. Саме тому метою статті є теоретичний аналіз проблеми формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників. У сучасних словниках категорію цінностей розглядають по-різному. Цінностями визначають явища матеріального й духовного плану, що мають позитивну значущість, тобто здатні задовольняти певні потреби суспільства чи окремої людини. Також такими вважають продукт (предмети чи абстрактні ідеї) активної діяльності людини, спрямованої на трансформацію особистісних смислів орієнтацій. Крім того, цінності трактують як етичні ідеали, основні переконання й цілі індивідуума чи суспільства.

У межах психолого-педагогічних досліджень проблема цінностей є однією із базових, оскільки система ціннісних ставлень особистості детермінує поведінку людини протягом усього життєвого шляху. М. Заброцький справедливо вважає, що цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, чому надає особливий позитивний життєвий смисл. На думку Б. Братуся, вони – це усвідомлений і прийнятий людиною загальний сенс життя. У наведеній інтерпретації термін „цінність” виступає синонімом таких понять, як смисл та значущість. Учений наголошує також і на тому, що практичне ставлення людини до світу полягає у виділенні нею значущих предметів, уявлень, цінностей. Життєві цінності й потреби впливають на людину та детермінують її поведінку [6, с. 130–139]. Цю думку розвиває й С. Єрмакова, яка вважає, що цінності – це усвідомлені смислові утворення особистості [4]. Ми підтримуємо думку автора і вважаємо, що суть цього поняття найкраще висвітлюється через смислову значущість такого утворення для особистості.

Цінності пов'язані також із людськими потребами й інтересами в системі їх багатогранних суспільних відносин. З великої кількості цінностей суб'єкт, як правило, обирає ті, що входять до особистісної їх системи. У цьому контексті Т. Бутківська надає психолого-педагогічний зміст такому поняттю через розуміння залежності цінностей особистості від потреб суспільства. У такому разі суб'єкт сам виступає як цінність, а цінності трактуються як елементи структури свідомості особистості [2]. Синонімічними поняттями до них є, на думку багатьох дослідників, інтереси й переконання. Саме через інтереси та переконання утворюються особистісні цінності, що виявляються у вигляді складної сукупності суперечливих мотивів і стимулів. Так, Г. Майборода та О. Кретова особливого значення в педагогічній теорії надають цінностям духовного характеру – це цінності наукових знань, прогресивних ідей, високих моральних та естетичних уявлень. Вони є ознаками духовного здоров'я й духовної зрілості особистості та суспільства.

Переважає більшість дослідників убачає в цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі, тобто на рівні індивіда, індивідуального. Так, О. Савченко вважає, що сучасний стан педагогічної теорії й практики вимагає наукового обґрунтування двох систем цінностей: тих, на які має орієнтуватися освіта сьогодні і в перспективі; тих, які мають створюватися, формуватися в самому освітньому процесі [7].

У значній кількості наукових праць також підкреслюється значущість соціальних цінностей та результату їх опанування на індивідуальному рівні, що розкривається через поняття «ціннісні орієнтації» [2]. Сутність їх за словником визначається як відбиття у свідомості людини цінностей, що визнаються нею як стратегічні життєві цілі й загальні світоглядні орієнтири. У словниковій статті також указується на взаємозв'язок понять «цінності» і «ціннісні орієнтації» та їх відмінність. Український педагогічний словник трактує поняття «ціннісні орієнтації» як «вибіркову, відносно стійку систему спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтовану на певний аспект соціальних цінностей». Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку особистості, її участі в трудовій діяльності. Розрізнення найчастіше проводиться за віссю «загальне – індивідуальне» або – «те, що існує реально, те, що рефлексивно усвідомлюється». Але, з нашої точки зору, більш логічною є думка про цінності як аспект мотивації, а ціннісні орієнтації – суб'єктивні конструкти цінностей або різновидів соціальних настанов.

Психологічні дослідження доводять наявність у ціннісних орієнтаціях елементів спрямованості особистості – ідеалів, установок, потреб, інтересів, мотивів. На думку С. Єрмакової, ціннісні орієнтації – це спрямованість суб'єкта на діяльність і певні цінності. Автор виокремлює два структурних компоненти, що характеризують сутність ціннісних орієнтацій. По-перше, це спрямованість особистості, а по-друге, ціннісно-орієнтаційна діяльність, що сприймається рівнем розвитку відносин і соціальних чинників особистості. Отже, спрямованість особистості постає одним із найважливіших чинників у формуванні цінностей. Її основним проявом є ідеали, потреби, інтереси, переконання [4]. Ми також дотримуємось думки Є. Подольської, яка визначає ціннісні орієнтації як генеральну лінію життя людини через сукупність 3-х компонентів: когнітивного (смиислового), завдяки якому відбувається пізнання реальності й, відповідно, вироблення ціннісного ставлення; емоційного, що виявляє переживання, ставлення до цінностей; і поведінкового, який означає готовність до дії [5].

Узагальнюючи вищесказане, ми хочемо наголосити на тому, що особливої уваги заслуговує проблема формування професійних цінностей як важливого моменту в підготовці та професійному становленні майбутнього соціального працівника, передумовою якого є зростання його професійної позиції, що розглядається як складна система цінностей особистості, де установки, інтереси, світоглядні категорії й ставлення суб'єкта до загальнолюдських цінностей на єдиній основі регулюють практичну діяльність.

У цьому контексті значущою вважаємо тезу С. Єрмакової щодо формування професійних цінностей як важливого моменту в підготовці та професійному становленні майбутнього соціального працівника, передумовою якого є зростання. Наявність професійних цінностей забезпечує сумлінне ставлення до майбутньої професійної діяльності, спонукає людину до творчого пошуку, вдосконалює у свідомості студента умовну модель майбутньої фахової діяльності, яка слугуватиме орієнтиром для професійного саморозвитку [4]. У ставленні до професійної діяльності дослідники виокремлюють такі цінності: цінності професії, що пов'язані із самовизначенням у професійній діяльності; цінності професії, що виникають на основі різних видів винагороди професійної діяльності з боку суспільства; цінності, що утворюються на базі різних рис тієї чи іншої професії; цінності вищого ґатунку, що використовуються в суспільстві для регуляції ставлення до професії [7].

Отже, аналіз наукових джерел із проблеми сутності й ролі цінностей і ціннісних орієнтацій дозволяє зробити висновок, що, по-перше, ціннісні орієнтації є засобом виявлення суб'єктного ставлення індивіда до навколишнього, а, по-друге, ціннісні орієнтації можна вважати інтегральним психічним новоутворенням, яке забезпечує цілісність свідомості, емоційно-чуттєвої сфери й поведінки суб'єкта, а відтак їх вироблення є дієвим механізмом і умовою формування професійно значущих особистісних якостей майбутнього педагога як суб'єкта професійної діяльності.

Проаналізувавши поняття цінностей на ціннісних орієнтаціях, ми дійшли висновку, що ці категорії мають важливе значення в становленні особистості та подальшій реалізації своєї життєвої мети. Неабияку роль ціннісні орієнтації та цінності відіграють у формуванні в майбутнього соціального працівника свідомого ставлення до соціальної дійсності та вияву його активності в суспільстві,

здатності до самореалізації. Адже сама особливість соціальної роботи як виду професійної діяльності унеможлиблює пасивну позицію її суб'єктів.

Сучасний дослідник у галузі соціальної роботи Л. Тюптя виокремлює такі основні цінності соціальної роботи як професійної діяльності: прагнення до переваги індивіда перед суспільством; повага конфіденційності у взаєминах із клієнтами; готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних відносин; прагнення соціальних змін, що відповідають соціально пізнаним потребам; готовність передавати знання та вміння іншим; повага до індивідуальних і групових відмінностей, гідне оцінювання їх; прагнення до розвитку здатності підлеглого допомагати собі самому; готовність діяти від імені підлеглого, незважаючи на можливі фрустрації; прагнення до соціальної справедливості, до економічного, фізичного та розумового благополуччя всіх членів соціуму; прагнення до високих стандартів особистої і професійної етики [9, с. 50].

Необхідно звернути увагу на той факт, що процес формування ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників реалізується більшою мірою в системі вищої освіти. Саме педагоги, передаючи студентам усі необхідні знання, вміння та навички, прищеплюють та формують ціннісні орієнтації, необхідні для подальшого професійного зростання. Саме вищим навчальним закладам належить роль провідних соціальних інституцій, які зобов'язані сприяти формуванню гуманістичного світогляду, ціннісного ставлення до кожної особистості. Використовуючи соціальне, культурне та виховне середовище, освітній заклад має стати виховним простором, де відбуватиметься партнерська взаємодія викладача й студентів. Дослідження теоретичних і методологічних проблем формування життєвих цінностей студентської молоді показало, що на формування ціннісних орієнтацій студентства в сучасних умовах впливає ряд факторів: наявність у суспільстві соціально-економічних протиріч, ослаблення державного, політичного й ідеологічного пресингу, розширення соціальної самостійності та ініціативи студентів. Відбувається переоцінка цінностей, критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формуються нові уявлення про своє професійне майбутнє і майбутнє суспільства.

Власне динаміка ціннісної свідомості майбутніх соціальних працівників, як представників студентської молоді, зумовлена кількома причинами:

1. Ця соціальна група за характером своєї діяльності, поглядами, ціннісними орієнтаціями тощо дуже близька до інтелігенції, тому важливо досліджувати студентство як резерв формування інтелектуальної еліти, а, відповідно, вищу школу розглядати як головний канал такого формування й, отже, як суб'єкт соціально-культурної трансформації.

2. Динамічність і відносно високий рівень організованості студентства робить цю групу досить привабливою для різного роду ідеологів та політиків, які намагаються втягти студентську молодь у політичні ігри, що мають, як правило, досить брудний підтекст.

3. Демографічні й інтелектуальні характеристики студентської молоді роблять цю соціальну спільноту однією з найбільш ресурсомістких суспільних груп, оскільки вік та освіта, безсумнівно, є найважливішими соціальними ресурсами [8, с. 154]. Загалом ціннісні орієнтації формуються в процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляється в її переконаннях, інтересах. Зважаючи на велике різноманіття ціннісних орієнтацій молоді, Ю. Волков поділив їх на певні категорії: інтелектуально-освітні, культурні та політичні. Спробуємо адаптувати зазначену класифікацію до ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників.

Першу групу цінностей необхідно розглядати в ракурсі розумового, творчого потенціалу, який, на жаль, значно знизився за останні роки. Таку негативну тенденцію сучасні дослідники пов'язують зі значним погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління. Адже в останні десятиріччя значно збільшується кількість захворювань, вродженого й набутого характеру, що є наслідком алкоголізації, наркотизації населення та невмінням правильно організації свого способу життя. У зв'язку з цим виникає потреба в орієнтуванні молоді на здоровий спосіб життя, адже саме повноцінне здоров'я дасть змогу майбутнім соціальним працівникам повністю реалізовувати свій професійний потенціал. Що стосується культурних цінностей, то, зважаючи на те, що на перший план сьогодні виходять саме матеріальні цінності, відповідно формується відповідний тип культури та життєвих потреб. Сьогодні спостерігається тенденція до дегуманізації й деморалізації соціокультурних цінностей. Дана тенденція проявляється в посиленому інтересі молоді до сцен насилля, жорстокості в ЗМІ. Саме тому особлива увага при формуванні ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників повинна зосереджуватися на прищепленні цінностей культури з метою повноцінного, гуманістичного розвитку особистості. Третя група цінностей – політичні – також характеризуються своєю різноманітністю. Зважаючи на сучасні політичні події, можна спостерігати посилення політичної

активності молоді. Тому майбутні соціальні працівники повинні, в першу чергу, бути активними громадянами, проявляти свою громадську позицію, зберігаючи при цьому загальнолюдські моральні якості.

Сучасні соціологічні дослідження свідчать про те, що за останні роки більшість молодих людей починає переорієнтовуватися на матеріальні цінності. Їх досить сильно приваблюють гроші, бізнес, участь в управлінських структурах. Поряд з цим можна спостерігати також і тенденцію росту інтенсивних духовних пошуків, орієнтації на істинні цінності, що проявляються у збільшенні інтересу до світової культури, історії свого народу тощо [3, с. 28]. Орієнтація на особистість як соціальну цінність суспільства передбачає як подальшу гуманізацію соціологічної освіти, яка не зводиться лише до введення в її зміст нових гуманітарних навчальних дисциплін, чи як диференціацію їх змісту відповідно до запитів особистості, так і варіативність та відкритість системи освіти, що дійсно дає змогу зробити особистість майбутнього соціального працівника справжньою цінністю. Процес формування системи ціннісних орієнтацій відбувається водночас з іншим, не менш потужним і також порівняно новим для нас процесом входження до європейської спільноти. Адже у XXI ст. Україна вважається частиною загальноєвропейського культурного простору з його багатоманітністю культур, які об'єднуються на засадах демократизму, гуманізму, толерантності, відкритості й цивілізованості. Саме тому є актуальним формування критичного мислення у процесі становлення системи цінностей українського суспільства. Значні розходження у суспільних цінностях – старі тоталітарні відійшли у минуле, а нові ще не сформувалися – можуть призвести до суспільних катаклізмів. Згубний вплив чужих культур, некритичне прийняття нових, непритаманних нашій культурі, чужорідних суспільних цінностей, орієнтацій, поглядів може призвести до хаосу у сфері суспільних відносин або до руйнування суспільства [1, с. 111].

Ціннісні орієнтації майбутніх соціальних працівників не лише визначають мотивацію їх поведінки, а й складають світогляд та майбутні професійні орієнтації. Ціннісні орієнтації формуються у процесі навчання та виховання у вищому навчальному закладі паралельно зі здобуттям необхідних професійних знань, умінь і навичок. Адже сам процес навчання має на меті не просто повідомити конкретні знання в певній галузі, скільки відтворити ціннісні орієнтири сучасної молоді, що будуть сприяти її самореалізації.

Зазначене вище стверджує важливість та необхідність створення моделі формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників у процесі їх фахової підготовки. Дослідження вищезазначених проблемних аспектів ціннісних орієнтацій майбутніх соціальних працівників є актуальним і має стати предметом подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Береза В. О. Формування ціннісних орієнтацій у студентської молоді як одна з важливих умов розвитку критичного мислення / В. О. Береза // Вісник Черкаського університету. – Черкаси : [б. в.], 2009. – Вип. 146. – С. 110–115. – (Серія «Педагогічні науки»).
2. Бутківська Т. В. Ціннісний вимір соціалізації учнів / Т. В. Бутківська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1 (14). – С. 130–137.
3. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка / С. В. Драч // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 26–30.
4. Єрмакова С. С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. С. Єрмакова – О., 2003. – 266 с.
5. Подольська Є. А. Аксиологічний аспект діяльності і методологічні проблеми соціологічного аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Є. А. Подольська. – Х., 1992. – 36 с.
6. Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 480 с. – С. 130–139.
7. Савченко О. Я. Альтернативні можливості початкової освіти / О. Я. Савченко // Початк. шк. – 1994. – № 5 – С. 3-6.
8. Сокурская Л. Г. Субъектные диспозиции молодежи как фактор социальной трансформации / Л. Г. Сокурская // Молодь в умовах нової соціальної перспективи. – Житомир, 2002. – С. 6–9.
9. Тюття Л. Т. Соціальна робота. Теорія і практика : навч. посібник / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 574 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук Т. В. Матвійчук.